

УДК 327

Мазур О. Г.,
м. Сєверодонецьк

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ

У статті досліджується еволюція наукових підходів до пояснення феномену зовнішньої політики. Аналізуються визначення і дефініції цієї політологічної категорії, сформовані представниками провідних дослідницьких напрямів політології та міжнародних відносин. Надається авторське бачення зовнішньої політики у контексті модернізаційних і глобалізаційних політичних процесів сучасності.

Ключові слова: зовнішня політика, держава, національні інтереси, стратегія, міжнародні відносини, сила, співробітництво.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах поширення взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах, що супроводжує процеси глобалізації, феномен зовнішньої політики, як діяльність щодо впровадження національних інтересів держави, набуває великої суспільної значимості й очевидної необхідності наукового пізнання. Як відомо, зовнішня політика детермінується внутрішньодержавними процесами і пріоритетами, тож має відбудовуватися з урахуванням національної специфіки та світових політичних тенденцій. У сучасному науковому дискурсі існує декілька точок зору на сутнісний зміст зовнішньої політики, які не є взаємоузгодженими щодо загальних аспектів цього феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри тривалу еволюцію уявлень про діяльність країни на світовій арені, дискурс щодо дефініювання й інтерпретації категорії зовнішньої політики, як і раніше, визначається суперечливістю та різноманітністю. Зовнішня політика є предметом досліджень політологічного, міжнародного, правознавчого сегменту наукової сфери, але узгоджене, адекватне сучасним світовим реаліям уявлення про зовнішню політику держави знаходиться у стадії розробки.

Починаючи з Платона й Аристотеля, різні філософські школи прагнули створити систему понять, категорій і принципів, що дозволяють аналізувати складну і рухому сферу діяльності держави – зовнішню політику. Філософи минулого – І. Кант, Г. Гегель, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є

та багато інших зробили значний внесок у формування прогресивних ідей міжнародних відносин і зовнішньої політики. У сучасному науковому дискурсі виокремлюються два основних підходи до трактування феномену зовнішньої політики: реалістичний та ідеалістичний.

У першому, представленому здебільшого прихильниками політичного реалізму (С. Браун, Б. Броді, М. Каплан, Г. Моргентау, С. Хоффман, Р. Юхансон та ін.), зовнішня політика розглядається крізь призму національних інтересів. Г. Моргентау розрізняє національні інтереси необхідні (постійні) та другорядні (перемінні). М. Каплан виокремлює об'єктивні й суб'єктивні національні інтереси. П. Асснер наголошує на внутрішніх і зовнішніх компонентах національного інтересу. Ю. Кукулка пропонує поділяти їх на екзистенціональні й функціональні інтереси. В. Удалов виокремлює інтереси, що збігаються, і взаємовиключні інтереси, дійсні та уявні тощо. Така багатоплановість призвела до відмови деяких дослідників визначати це поняття. Так, відомі політологи К. Холсті, Б. Рассет і Г. Старр цілковито відкидають концепцію національних інтересів, пропонуючи натомість концепцію цільових настанов. Англо-американська школа, яка дотримується державно-центристської моделі міжнародних відносин, представлена концепціями таких вчених реалістичного і неореалістичного напрямку як Б. Бузан, Х. Булл, Р. Гілпін, К. Уолц, Ф.Константен.

Вчені, що тяжіють до ідеалістичного спрямування – А. Архарія, А. Вольферс, Д. Кауффман, К. Норр, Ф. Трегер та ін., будують зовнішньополітичні концепції, відштовхуючись від загальнолюдських ідей, поведінки, свідомості, тобто пов'язують національні інтереси з системою базисних цінностей суспільства, що реалізуються через свідомість.

Окремі теоретико-методологічні і практичні питання заявленої проблеми розглянуто у працях вітчизняних вчених А. Гальчинського і С. Пирожкова. Зовнішні загрози і розвиток співробітництва України з євроатлантичними структурами докладно проаналізовані у працях О. Бодрука, загальнофілософські проблеми, гуманітарний чинник безпеки — в дослідженнях Л. Губерського і О. Лановенка, економічні ризики — Д. Прейгера і А. Сухорукова, демографічні проблеми — О. Хомри тощо.

Аналітичний доробок у розвиток концепції історизму зовнішньої політики України зробили провідні вчені національної історичної школи і представники школи українських міжнародників: С. Віднянський, О. Гуржій, П. Калениченко, В. Матвієнко, І. Мельникова, В. Смолій, П. Сохань, а також історики-міжнародники М. Білоусов, В. Бруз, В. Манжола, Ю. Мацейко, І. Петерс, Г. Цветков, А. Шлепаков та ін. Крім зазначених авторів ґрунтовні розвідки В. Копійки і Т. Шинкаренку

присвячені питанням європейської інтеграції; праці А. Ліпкана — основам національної безпеки України; Л.Чекаленко — становленню і розвитку зовнішньої політики України тощо.

Російська школа дослідників міжнародних відносин, які здебільшого є прихильниками постреалізму і державно-центристської теорії, представлена доволі відомими іменами. Серед сучасних учених — К. Гаджієв, М. Загладін, Ю. Колосов, М. Косолапов, О. Панарін, О. Топорнін, А. Торкунов, Д. Тренін, П. Циганков та ін. Серед новітніх привертає увагу теоретизування відомого ученого О. Дугіна, який, надаючи суверенітету рис актуальності і стратегічності, визначає притаманність його лише США.

Тому нагальною науковою потребою, на наш погляд, є конкретизація та впорядкування тих наукових конструктів, які намагаються пояснити багатоманітність, мінливість і складність зовнішньої політики з позицій раціонального підходу та ідеалістичних парадигм, що ми і визначаємо за мету написання даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішня політика виступає одним із сегментів політики в цілому, яка має всеохоплюючий характер і вирішальне значення у регулюванні суспільних відносин. Інтерпретація поняття «зовнішня політика» здійснюється в контексті її взаємозв'язку з міжнародними відносинами, де держава є одним з акторів, і зі сферою публічної політики, де має місце тлумачення феномену як:

цільового характеру діяльності держави в міжнародному інформаційному просторі;

пошуку взаємоузгодження внутрішньої і зовнішньої політики;

детермінації засобів, методів і функцій зовнішньої політики;

механізму формування та реалізації зовнішньої політики у взаємозв'язку держави з іншими учасниками, у тому числі акторами «поза суверенітетом»;

похідна від типу держави згідно переважаючим рисами його зовнішньополітичного курсу. По суті, всі ці проблеми лежать в основі зовнішньополітичного аналізу як такого.

Зовнішньополітичний дискурс сучасності, як у цілому постмодерністський, характеризується «плюралізмом істин», а отже, і наявністю низки наукових течій, напрямків та шкіл, відмовою від спроб створення загальної теорії. По суті він перетворився в актор-специфічну теорію з акцентом на «black box» (decision-making process), тобто на особливості та закономірності процесу прийняття рішень, а не самі рішення держави як єдиного монолітного актора, метою діяльності якого в системі

міжнародних координат є максимізація користі від тієї чи іншої зовнішньополітичної акції.

Дослідження феномена зовнішньої політики в теорії міжнародних відносин є переважаючими. Такі наукові тенденції склалися під впливом етатистських політологічних теорій, які послуговували фундаментом для неї. Однак поняття зовнішньої політики залишається надзвичайно дискусійним.

Змістовна сутність зовнішньої політики стала предметом політологічного дискурсу між різними напрямками наукового аналізу. Можна погодитися з американським ученим Х. Буллом у тому, що основними серед них є класичне й наукове спрямування. Класичний напрям ґрунтується на філософії, історії та праві. Його прихильники приходять до своїх висновків на основі недосконалих процесів перцепції або інтуїції. Науковий напрям базується на логічних, математичних та емпіричних методах пізнання [Цит. за 26, с. 20]. Класична або традиціоналістська школа поєднує реалістичні і ідеалістичні наукові підходи до міжнародних відносин. Реалістичний підхід трактує зовнішню політику з точки зору політичного та структурного реалізму, неореалізму та глобалізму; а ідеалістичні концепції представлені традиційною ідеалістичною теорією міжнародних відносин і зовнішньої політики і неоліберальною теорією.

Ідеалізм, або ліберально-ідеалістична пізнавальна традиція, почав формуватися в античні часи і є спадщиною давньогрецьких і давньоримських філософів і мислителів. Уявлення про політичну демократію, права громадянина і політичної справедливості (Аристотель), про ідеальний державний устрій (Платона), правові основи міжнародної політики і гуманізм (Цицерона) дали поштовх розвитку ідеалістичної парадигми. У цілому, античні філософи були впевнені у суб'єктивному характері зовнішньої політики держави, заснованої на мудрості і справедливості і забезпечує добробут громадян [1, с. 380-385].

Елементи ідеалістичного бачення світу, держав, політичних процесів і явищ є в трактатах середньовічних теологів і мислителів епохи Просвітництва і Нового часу (Ф. Аквінського, Альберта Великого, Т. Мора, Т. Кампанелли, Г. Гроція, Дж. Локка, Жан-Жака Руссо).

Засновник міжнародного права у буржуазній політичній науці Р. Гроцій закликав відмовитися від застарілих підходів у вирішенні міжнародних конфліктів, виступав за використання у зовнішній політиці держав тільки мирних політичних методів і засобів. Питання співвідношення війни і права у зовнішній політиці держав займає центральне місце у праці мислителя «Про право війни і миру». На його думку, тільки мир відкривав можливості для вирішення проблем, що

виникають між країнами. Звідси випливає вихідне положення концепції Г. Гроція – необхідно утримуватися від застосування сили у зовнішній політиці, оскільки «силова боротьба» – не єдиний засіб відстоювання державних інтересів. Навіть у випадку розв'язання війни будь-якою державою, необхідно для початку використовувати процедуру примирення шляхом безпосередніх переговорів або врегулювати конфлікт за допомогою посередника.

На рубежі XVIII та XIX ст. створюються сприятливі умови для розвитку ліберально-ідеалістичних теорій і формування політичних програм. Необхідність досягнення «вічного миру», правового регулювання міждержавних відносин і розвитку міжнародних інститутів як механізму усунення війни стали предметом наукових досліджень філософів і правознавців того періоду. Зокрема, слід відзначити І. Канта – автора ідеї «загального цивільного стану», Дж. Бентама – автора поняття «обмеження сили» у зовнішній політиці і Дж. Мілля, який висунув ідею індивідуальної свободи і громадського суверенітету, а також Г. Гегеля з його концепцією «громадянського суспільства» та міжнародних відносин, заснованих на дотриманні правових норм. Визначена наукова тенденція послугувала ґрунтовним базисом для подальших досліджень зовнішньої політики на засадах політичного ідеалізму.

Ідеалістичний науковий напрямок у вивченні поведінки держави у міжнародному просторі концептуально оформився в першій третині XX ст. Яскравим прикладом впровадження теоретичних засад ідеалістичної теорії зовнішньої політики у політичну практику стала позиція Президента США В. Вільсона щодо Ліги Націй та сучасних міжнародних відносин. Його погляди сформувалися під значним впливом ідей Дж. Бентама і знайшли своє втілення у програмних гаслах кардинальної трансформації міжнародних відносин: «світ через право», «гармонія інтересів», «світова гармонія», «міжнародне право як світовий скарб моральних цінностей». Принципи самовизначення націй, відкритості дипломатії і зовнішньополітичної орієнтації діяльності на демократію і міжнародне співробітництво, які запропонував президент США на Версальській мирній конференції, ознаменували практичне застосування концепції ідеалізму в реальну зовнішню політику держав. Програма передбачала створення в Західній Європі системи колективної безпеки для запобігання конфліктів та забезпечення гармонії інтересів великих і малих держав. Гарантом дотримання всіма державами універсальних норм міжнародного права та інструментом попередження конфліктів повинна була виступати спеціально для цього створена Ліга націй. Однак доктрина світового порядку, сконструйована на засадах ідеалізму, виявилася несумісною з

міжнародно-політичними реаліями 20-30-х років ХХ ст. Основними факторами, що унеможлилювали здійснення зовнішньої політики за принципами ідеалізму, стали нездатність Ліги націй вплинути на мілітаристські тенденції у світі і Друга світова війна, і це стало своєрідною демонстрацією неадекватності реальних міжнародних відносин і уявлень про них. Однак ця наукова традиція, незважаючи на жорстку критику з боку представників різних шкіл міжнародних відносин, продовжує залишатися теоретичним фундаментом ліберальних ідей і політичних концепцій зовнішньої політики.

Характеризуючи теоретичні погляди ідеалістів щодо зовнішньої політики держав, слід зауважити, що представники цього напрямку вважають людину її рушійною силою. Оскільки, на їх думку, людина фактично реалізує зовнішню політику, вона безпосередньо зацікавлена у гармонійному і безконфліктному досягненні зовнішньополітичних цілей завдяки діяльності міжнародних організацій, верховенства міжнародного права, які повинні встановлювати і регулювати взаємовідносини між державами. Стверджуючи етику (моралізаторство) і право (легалізм) в якості центральних категорій і першооснови міжнародних відносин, акцентуючи увагу на загальнообов'язковості абстрактних морально-етичних і правових ідеалів і критеріїв, ідеалісти розглядали міжнародні відносини як універсальну монолітну статичну систему етичних та юридичних норм (нормативизм), які є незмінними і незалежними від волі держав. У роботах вони, як правило, використовували традиційну ліберальну фразеологію, акцентували увагу на необхідності захисту свободи і демократії на міжнародній арені, жорстко критикували принцип «балансу сил» і наголошували на необхідності реалізації ліберальної утопії створення універсальної міжнародної організації та світового уряду.

У результаті створювалися теоретичні конструкції з ідеальними параметрами, які неадекватно відображали європейські і глобальні реальності. Протиставляючи «балансу сил» міжнародні організації, американські політологи-ідеалісти Д. Перкінс, У. Ліппман, Ф. Таненбаум, Т. Мюррей, Д. Фосдик, П. Лайнбарджер, Ч. Маршалл, Е. Еліот та ін. перебільшують їх роль у міжнародних відносинах держав. Згідно професору Колумбійського університету Ф. Таненбауму, зовнішня політика держави відображає основні моральні та правові цінності, закріплені у суспільстві. Для США, наприклад, це віра у рівність людей, расову терпимість, демократичний спосіб життя, місцеве самоврядування, впевненість у можливості викорінення зла, заперечення утопізму, догматизму, формалізму і фанатизму. «Для нас безпека мислима тільки в

світі справедливості», – зауважує американський історик у роботі «Американська традиція у зовнішній політиці» (1955).

Провідним представником політичного ідеалізму є Д. Перкінс, професор Рочестерського університета, президент Американської асоціації істориків. Серед його праць – «Америка і дві війни» (1944), «Зовнішня політика і американський дух» (1957), «Американський шлях» (1957). Сутність ідеалізму професор висловив на сторінках своєї книги «Американський підхід до зовнішньої політики» (1962), коли написав, що «ідеї та ідеали в поєднанні з певними матеріальними передумовами є найважливішими чинниками у здійсненні зовнішньої політики» [23, с. 290-291].

Таким чином ліберально-ідеологічне трактування зовнішньої політики зводилося до толерантної діяльності держави у відносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин, заснованої на універсальних моральних і правових цінностях.

Оновлений ідеалістичний підхід до зовнішньої політики представлений лібералами-інтернаціоналістами, які сподіваються вийти за межі політики сили і звернутися до світового порядку, заснованого на праві і міжнародних інститутах. Знані дослідники Дж. Най і Р. Кохейн, засновники неолібералізму в теорії міжнародних відносин, переконані, що активну роль у сучасному світі «відіграє тісна взаємодія товариств різних держав, яке не піддається державному контролю» [12, с. 153]. На думку Р. Кохейна, ефективне співробітництво міжнародних акторів може здійснюватися за допомогою наступних функціональних детермінант: пом'якшення наслідків міжнародної анархії, стимулювання децентралізованого здійснення угод; поліпшення інформації про поведінку акторів; сприяння зміні структури операційних витрат співробітництва, скорочення стимулів для порушення принципів режиму» [21, с. 16].

Дослідники зазначають, що в переважній більшості зовнішніх інтеракцій діяльність держави обмежується або констатацією транснаціональних взаємодій або зміною зовнішньої і внутрішньої політики під їх впливом. Наприклад, інституційна система раннього попередження та кризового врегулювання, яка вже сформувалася в рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського союзу, повністю відповідає таким ідеалістичним методам урегулювання конфліктів як правове регулювання і збільшення ролі міжнародних організацій [18, с. 108].

А сформульований американським політологом Дж. Наєм постулат про ефективність «м'якої могутності» у зовнішній політиці держав стає особливо актуальним. Згідно ученому, «м'яка сила» – це здатність

мотивувати міжнародних партнерів прагнути до результатів, цікавих для вас». Професор Гарвардського університету переконаний, що використання «м'якої сили» у зовнішній політиці є фактором, який полегшує взаєморозуміння в міжнародних відносинах. «М'яка сила» – це здатність залучати інші держави до взаємовигідної співпраці, але з точки зору того, хто володіє нею [22].

Поділяючи міць держави на жорстку силу (*hard power*) і м'яку силу (*soft power*), Дж. Най зазначає, що «тверда сила» забезпечується сукупною політичною, економічною і фінансовою міццю, а «м'яка сила» проявляється у культурі, цінностях і політичній ідеології. При цьому інструменти «м'якої сили» найчастіше є більш дієвими для досягнення зовнішньополітичних завдань, ніж силові компоненти [11, с. 30-32].

Такий своєрідний ренесанс ідеалізму пов'язаний із тенденцією до переоцінки принципу свободи вибору у зовнішній політиці, яка будується на ідеалістичних уявленнях про моральне і законослухняне мислення політичних діячів та вчених. Коментуючи підйом ідеалізму в ХХ ст., відомий британський історик і політолог Е. Карп (1892-1982) вважав, що цей феномен пов'язаний з бажанням його прихильників створити нову утопію у сфері міжнародних відносин [19, с. 27].

Представники іншої теоретичної парадигми – політичного реалізму – піддали критиці відірвані від реального ґрунту світової політики абстрактні теоретичні побудови ідеалістів. В інтерпретації Дж. Кеннана, У. Ліппмана, Р. Арона, Дж. Френкеля, З. Бжезінського, У. Росту, Г. Кіссінджера, К. Томпсона, С. Хантінгтона та ін. міжнародні відносини постали не як універсальні конструкції статичних правових і морально-етичних норм, а як своєрідна соціальна структура, в якій відбуваються динамічні політичні процеси. Для представників школи політичного реалізму міжнародні відносини є ареною боротьби за владу між ключовими політичними акторами (головним чином, державами), яка обумовлена характером «людської природи» і є «вічним» явищем світової політики. Реалісти стверджували, що у своїх діях держави виходять виключно зі своїх інтересів, причому при їх формулюванні та реалізації визначальними є владно-силові міркування, а морально-етичні цінності є проблемою індивідуального вибору кожного політика. У ході боротьби за владу прагнення держав, які намагаються зберегти *status quo* або змінити його на свою користь, неминуче призводить до формування системи «балансу сил», тому періоди миру розглядалися як результат стабільної рівноваги між центрами сили (великими державами), коли їх амбіції і могутність врівноважують і тим самим паралізують одна одну, а війни – як наслідок порушення «балансу сил». В цілому реалізму властиві прагматизм,

доцільність, звільнений від морально-етичних міркувань раціоналізм і тверезий розрахунок, а до його недоліків слід віднести надмірно раціональне сприйняття політики і недолік уваги до духовних чинників розвитку (насамперед до ідеологій).

Джерела політико-реалістичного погляду на зовнішню політику можна знайти в античності. Засновником такого підходу загально визнаним вважається старогрецький історик Фулідід, який стверджував, що основою зовнішньої політики держави є не стільки дії конкретних особистостей, скільки об'єктивні і незалежні від волі людей, інтереси. Основну причину воєн і політичних дій він вбачав у чисто матеріальних факторах, насамперед у прагненні боротися за власний добробут і процвітання [Цит. за 2, с. 36].

Сповідував реалістичну традицію дослідження зовнішньої політики і середньовічний філософ Н.Макиавеллі. Розробляючи основні засади діяльності правителів, канцлер Флорентійської республіки стверджував, що успішна зовнішня політика визначається її доцільністю, тобто спрямованістю на досягнення добробуту держави, який, відповідно, проявляється у добробуті громадян [8, с. 116].

На думку Н. Макиавеллі, ефективність зовнішньої політики держави може бути забезпечена за рахунок дотримання семи принципів. Серед яких: відповідність зовнішньополітичних дій силі і можливостям держави; спрямованість на підтримання вигідного для держави дисбалансу сил у найближчому оточенні [8, с. 73]; недопущення зміцнення і об'єднання своїх політичних супротивників; об'єктивне ставлення до альянсів і союзів з іншими державами; обмеження допомоги іншим державам, щоб не сприяти зростанню їх могутності; толерантне поводження по відношенню до переможених і поневолених державам [8, с. 76]; виконання угод, укладених державою, завжди розглядати з точки зору їх відповідності політичної ситуації і вигідності.

Таким чином, Н. Макиавеллі розглядав зовнішню політику як сферу дій держави, підпорядковану лише державним інтересам і обумовлену власними можливостями та ресурсами, а також розстановкою міжнародних сил. Попри звинувачення у політичній безпринципності, погляди філософа в подальшому були затребувані для розвитку раціонального наукового підходу до політичних відносин.

Внесок у розвиток фундаментальних принципів реалістичної парадигми зовнішньої політики належить видатному німецькому соціологу М. Веберу (1864-1920). Він розглядав проблематику зовнішньої політики у працях «Покликання до політики» та «Політичні спільноти і господарство». На думку М. Вебера «головним засобом політики є насильство» [4, с. 12].

Філософ упевнений, що силова сутність політики найбільш чітко проявляється у міжнародних відносинах, де будь-які політичні союзи, альянси й об'єднання – це утворення, пов'язані з насильством. Більше того, М. Вебер стверджував, що існує пряма залежність розвитку економічних процесів від силових політичних інтересів.

Теоретичні основи реалістичної концепції зовнішньої політики держав були закладені американським політологом Г. Моргентау у праці «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу» і французьким ученим Р. Ароном у його фундаментальному дослідженні «Мир і війна між націями» [3]. Одним з найбільш красномовних принципів теорії політичного реалізму стала теза про необхідність розглядати міжнародні відносини з позицій зовнішньої політики як постійної боротьби держав за оволодіння та утримання влади в світовому масштабі. «Міжнародна політика, подібно до будь-якої іншої політики, є боротьбою за владу; якою б не була кінцева мета зовнішньої політики, її безпосередньою метою є влада», – пише Г. Моргентау [10, с. 77]. На думку вченого, «...зовнішня політика, обумовлена універсальними моральними принципами і відсуває національний інтерес на задній план, є... політикою національного самогубства - дійсного або потенційного» [Цит. за 6, с. 270].

Прихильниками реалістичного напрямку, такими як С. Браун, Б. Броді, М.Каплан, Г. Моргентау, С. Хоффман, Г. Юхансон та ін., зовнішня політика розглядається через категорію національних інтересів. Представники традиціоналістського напрямку політичного реалізму досліджують динаміку взаємовідносин держав як наслідок зіткнення їх основних інтересів. Залежно від ступеня узгодженості основних інтересів держав, має місце та чи інша модель зовнішньополітичної взаємодії. Головну роль у процесі формування та орієнтації національних інтересів у міжнародному інформаційному просторі політологи надають категорії сили, та, насамперед, військової сили. Зовнішня політика розглядається «реалістами» як боротьба суверенних держав за владу і перевагу. Саме ця боротьба детермінує всі світові політичні процеси.

У рамках реалістичного підходу поведінка держави у міжнародному просторі розглядається науковцями з двох позицій:

як суб'єкта міжнародних відносин, якщо держава діє з метою реалізації власних інтересів (інтенцій);

як об'єкта, якщо дії держави носять переважно характер реакції на зовнішні або внутрішні подразники.

Таким чином, зовнішньополітична діяльність держави може виявлятися як адаптація до міжнародного середовища або як реакція на нього. Отже, суб'єктна та об'єктна зовнішньополітична діяльність

здійснюється між внутрішнім та зовнішнім державними середовищами і являє собою специфічну сферу державної активності. Саме цю особливість мав на увазі англійський дослідник міжнародних відносин В. Веллейс, визначивши зовнішню політику як «простір політичної поведінки держави, певний зв'язок між її внутрішніми справами і міжнародною спільнотою» [27, с. 7]. Специфіка зовнішньої політики полягає в її подвійній природі, що проявляється під впливом внутрішніх проблем держави, і можливостей і обмежувальних чинників, які створюються зовнішнім середовищем.

Виходячи з аналогічного розуміння зовнішньої політики держави, Дж. Розенау визначає чотири її типи: слабку, агресивну, активну і консервативну. Причому консервативна, на думку Дж. Розенау, є оптимальною зовнішньою політикою, яка ґрунтується на вже досягнутій рівновазі між середовищами, і яку держави намагаються зберегти. Політичні еліти спрямовують свої зусилля на те, щоб зберегти status quo, розглядаючи будь-які його зміни як такі, що загрожують їхнім інтересам [25, с. 25].

Ще один принциповий елемент політики – рішення, які, на думку українського політолога-міжнародника Я. Петрася, є «актом невідповідного (тобто свідомого) вибору певної дії або відмови від неї» [24, с. 53]. Рішення є вибором способу дій або бездіяльності у певній ситуації, яка визначається своєрідною комбінацією параметрів. Як стверджує англійський дослідник Дж. Франкель, зовнішня політика – це сукупність дій і прийнятих рішень у відносинах з іншими державами [20, с. 15].

Поєднуючи відомі концепції міжнародних відносин Дж. Гоббса, Г. Гроція та спираючись на ідеї німецького генерала К. фон Клаузевіца (1780-1831) про природу війни та військову стратегію, французький дослідник Р. Арон, розглядав зовнішню політику держав, як суперництво за силу, владу і могутність. При цьому Р. Арон розглядав силу як сукупність військових, економічних і моральних факторів, владу як можливість здійснювати державні рішення в межах своєї території, могутність як здатність однієї країни нав'язати свою волю іншим [3, с. 35].

Однак було б неправильно вважати реалістичну теорію зовнішньої політики монолітною і безапеляційною. Жвава дискусія щодо сутності зовнішньої політики досі ведеться між прихильниками даного наукового напряму. Це демонструє робота директора Вашингтонського центру досліджень зовнішньої політики А. Уолферса «Суперечності та співпраця. Есе з міжнародної політики». Відповідно до принципів політичного реалізму, основним мотивом поведінки держав на міжнародній арені, він вважає національні інтереси. У той же час зовнішня політика держав не є автоматичною реакцією на зовнішні виклики. На погляд дослідника, вона детермінована:

психологічними особливостями особистостей політичних лідерів (що зазначають прихильники модерністського або біхевіористського підходу); зростаючою взаємозалежністю держав.

Саме тому, міжнародні відносини, що складаються з різноманітності зовнішніх політик різних держав, не тільки не виключають, але й передбачають міжнародне співробітництво, яке розуміється як взаємодія між державами [Цит. за 17, с. 334-337].

Неореалістичні теорії зовнішньої політики, на відміну від класичного реалізму, постулюють мотивацію діяльності держави у міжнародному просторі, засновану на переважному впливі структури світової політичної системи, яка створює для них можливості та обмеження. Неореалізм, який розвивався в першу чергу завдяки працям К. Уолтца, Г. Гілпина і К. Кіндермана, Дж. Трико, Дж. Миршаймера, Л. фон Берталанфі та ін., поставив собі за мету поєднати принципи класичного реалізму з теорією міжнародних систем.

На думку К. Уолтца, зовнішня політика держав підпорядкована принципу «раціонального егоїзму», згідно з яким вони застосовують силу лише за певних умов, які їх політична еліта інтерпретує як сприятливі [5, с. 93].

Характерною тут є позиція російського дослідника міжнародних практик співпраці у сфері безпеки професора В. Е. Петровського, який зазначає, що зовнішня політика сучасних держав обумовлюється їх потребою у безпеці або в автономії. Таким чином, сильна держава забезпечує безпеку для менш сильної, збільшуючи тим самим автономію прийняття рішень; а слабка регіональна держава отримує гарантії безпеки в обмін на дотримання політичного курсу сильного партнера [13].

А Г. Гілпін у роботі «Війна і зміни у світовій політиці» («War and Change in World Politics») стверджує, що зовнішня політика держав обумовлена їх бажанням максимізувати власну вигоду, тому вони діють раціонально, тобто із багатьох можливих рішень у будь-якій ситуації вибирають оптимальні [Цит. за 16, с. 75-76].

З точки зору одного з засновників біхевіористичного підходу Л. фон Берталанфі, зовнішня політика держави є реакцією її національного Центру прийняття рішень на зовнішні (або за певних обставин – внутрішні) подразники і може бути пов'язана з її опором зовнішнім впливам, або з реалізацією власних інтересів у міжнародному середовищі. Але в будь-якому випадку, зовнішня політика є взаємозв'язком між зовнішнім і внутрішнім державними середовищами і реалізується через владні інститути суверенної національної держави [Цит. за 17, с. 338].

Виняткова позиція в теоріях зовнішньої політики належить концепції революційної трансформації світового порядку, розробленій К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. Леніним. З точки зору представників даного теоретичного напрямку, внутрішня і зовнішня політика пов'язані, і цей зв'язок є детермінованим. З позицій ортодоксального марксизму, зовнішня політика є відображенням класової сутності внутріполітичного режиму і залежить врешті від визначаючих цю сутність економічних відносин суспільства. Звідси висновок про те, що міжнародні відносини в цілому носять «вторинний» і «третинний», «перенесений» характер.

Зовнішню політику, як діяльність держави на міжнародній арені, К. Маркс відносив до сфери політичної надбудови, котра визначається існуючим економічним ладом. У роботі «Брошури Б. Бауера про колізії з Росією» К. Маркс, аналізуючи особливості формування зовнішньої політики епохи капіталізму, відзначає існування в ній феодальних традицій. З цього приводу філософ зазначає, що «товариство з сучасним способом виробництва потребує інших міжнародних відносин, ніж феодальне» [9, с. 261]. У «Викритті дипломатичної історії XVIII століття» вчений стверджує, що для буржуазії вітчизна там, де вона отримує «зі своїх капіталів найбільш високі доходи», і показує залежність дипломатичної практики буржуазних держав від гонитви за прибутком [9, с. 275].

Згідно марксистської теорії, зовнішня політика при капіталізмі характеризується суперництвом експлуаторів різних країн за право експлуатувати інші країни і народи, і, як наслідок: «ворожнеча різних груп капіталу провокує протиставлення народів один одного, спроби захопити і придушити інші країни» [15, с. 12].

Зростаючу поляризацію світового співтовариства і виразні тенденції до поділу держав на експлуаторів і експлуатованих зазначає у своїй роботі «Світове господарство і імперіалізм» відомий російський марксист Г. Бухарін. Становлення імперіалізму, на його погляд, призводить до неминучості використання силових та військових засобів у зовнішній політиці держав, мілітаризму і агресивності як нормі їх взаємовідносин.

Значно більше своєї уваги зовнішній політиці приділив В. Ленін. На думку В. Леніна, сучасний йому імперіалістичний світ характеризується тим, що «є тільки дві основні групи країн: ті, що мають колонії..., і різноманітні форми залежних країн, політично, формально самостійних, але насправді обплутаних мережами фінансової і дипломатичної залежності» [7, с. 85]. Для капіталістичних держав характерне прагнення до зміцнення панування над колоніями шляхом «справедливого» розподілу та подальшої більш «дружньої» їх експлуатації, посилення гноблення чужих

націй, зміцнення й продовження найманого рабства пролетаріату як своїх, так і поневолених країн.

Розвиток реалістичних, ідеалістичних та модерністських теорій зовнішньої політики дещо знизив інтерес і інтенсивність розробок у рамках марксистського підходу до міжнародних відносин на початку ХХ століття. Однак 50-ті рр. ознаменувалися відновленням наукового інтересу на реально існуючу залежність економічно слабких країн від індустриальних держав, що обумовило формування неомарксистської концепції зовнішньої політики. Її adeptи: І. Валлерстайн, С. Амін, Р. Кокс, Ф. Кордозо, Б. Джилл, С. Франк, Т. Хол, К. Чейз-Данн та ін. представляють світове співтовариство у вигляді глобальної системи різноманітних економік, держав, суспільств, ідеологій і культур, а експлуататорами вважають ті країни, добробут яких базується на капіталістичній глобальній економіці, яка є способом новітнього гноблення народів.

Таким чином, серед основних підходів до дефініювання поняття зовнішньої політики можна виділити:

політичний реалізм та неореалізм, представлений роботами Р. Арона, Дж. Кеннана, З. Бжезинського, Дж. Розенау, В. Ростоу, Г. Кіссінджера, Г. Моргентау, С. Хантінгтона;

ідеалізм, що складається з традиційного ідеалізму і неолібералізму і розроблений Р. Кохейном, П. Лайнбарджером, У. Ліппманом, Ч. Маршаллом, Т. Мюреем, Дж. Найєм, Д.Перкінсом, Ф. Таненбаумом, Д. Фосдиком, В. Еліотом;

марксистський і неомарксистський підхід, представлений прихильниками теорії світового революційного процесу, авторами якої є К. Маркс, Ф. Енгельс і В. Ленін.

Відмінною особливістю ідеалістичного і неоідеалістичного підходів до зовнішньої політики є постулювання даного феномена відповідно до принципів самовизначення націй, відкритості дипломатії і орієнтації на демократію в міжнародному співробітництві і норми міжнародного права.

Реалізм та неореалізм, на відміну від ідеалізму, наполягають на перевазі національних інтересів і силових методів у зовнішній політиці держав. Хоча, новітні неореалістичні теорії вже створюються з урахуванням категорії співробітництва та мирного врегулювання конфліктних ситуацій.

Марксизм і неомарксизм проголошують внутрішню політику визначальною для зовнішньої політики, і, як наслідок бачать в ній відображення соціоекономічних відносин, що склалися в державі.

Отже, на наш погляд, розрізнені уявлення і дефініції стосовно сутності зовнішньої політики не дають можливості об'єктивного

усвідомлення цієї важливої сфери самореалізації держави на міжнародній арені. Загальні світові тенденції і регіональні особливості міжнародного політичного процесу, глобальні виклики і загрози, що постали перед національними державами вимагають вироблення нового бачення змісту зовнішньої політики, який би відображав актуальну сутність даного феномену. Тому, одним із альтернативних варіантів визначення зовнішньої політики пропонуємо розглядати її як сукупність державних і недержавних інститутів і процедур, технологій, що регулює взаємовідносини з іншими державами та інституціями щодо реалізації зовнішньо- і внутрішньополітичних інтересів, потреб, принципів і цілей.

Література

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; [пер. с древнегреч. И. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова, С. А. Шевелева, Г. А. Миллер]. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4 : Политика. – С. 376 – 644.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Раймон Арон; пер. с франц., общ. ред. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс Универс, 2009. – 606 с.
3. Арон Р. Мир и война между народами : пер. с фр. / Раймон Арон ; Пер.под ред. В.И. Даниленко ; Под общ.рук. Юрий Андреевич Школенко, А. Б. Воронов, Б. Б. Павлов . – Москва : NOTA BENE, 2000 . – 880 с.
4. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; пер. с немецкого, сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П.П.Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
5. Волтц К. Человек, Государство и Война: теоретический анализ / К. Волтц // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П. А. Цыганкова. — М., 2002. — С. 93 - 110.
6. Гаджиев, К. С. Геополитика : учебник / К. С. Гаджиев. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2011. — 479 с.
7. Ленин В.И. Империализм как высшая стадия капитализма / Владимир Ленин // Полное собрание сочинений. – М. : Изд-во полит.лит-ры, 1981. – Т. 27. – С. 85.
8. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве : науч. изд. / Макиавелли, Н. (Никколо), Дельбрюк, Г. (Ганс) ; [предисл., коммент. Е. И. Темнова]. – М. : Мысль, 1997. – 639 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 50 томах / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – 2-е изд.; пер. с нем., М. : Политиздат, 1955 — 1981. – Т. 44. – 1977. – 750 с.
10. Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир / Ганс Моргентау // Теория международных отношений: Хрестоматия / Сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 72-88.
11. Най, Дж. С. Гибкая власть : как добиться успеха в мировой политике / Джозеф С. Най ; пер. [с англ.] В.И. Супруна. - Новосибирск ; М. : Фонд социо-прогност. исслед. "Тренды", 2006. – 221 с.

12. Най Дж. С., Кохэн Р.О. Транснациональные отношения и мировая политика // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П. А. Цыганкова. – М., 2002. – С. 152 – 167 (398 с.).
13. Петровский В. Новая парадигма безопасности в Евразии [Электронный ресурс] / Владимир Петровский. – Режим доступа к статье : http://www.rau.su/observer/N4_2004/4_02.htm.
14. Платон. Государство [Электронный ресурс] / Платон ; общая редакция А. Ф. Лосева, Я. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; [пер. с древнегреч. А. Н. Егунова, С. П. Кондратьева, С. Я. Шейнман-Топштейн и др.] // Собрание сочинений в четырех томах : Научно-исследовательское издание. – М. : Мысль. Редакция по изданию библиотеки «Философское наследие», 1994. — 630 с. Том 3. – С.79-420. – Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/177876/read#t74>.
15. Тюшкевич С.А. Война и современность / С. А. Тюшкевич ; Отв. ред. А. А. Бабаков; АН СССР, Ин-т воен. истории М-ва обороны СССР . — М. : Наука, 1986. — 215с.
16. Цыганков А. П. Социология международных отношений : Анализ российских и западных теорий: Учебное пособие для студентов вузов / Цыганков А. П., Цыганков П. А. — М. : Аспект-пресс, 2006. — 238 с.
17. Цыганков П. А. Международное сотрудничество: позиции политического реализма // Теория международных отношений: Хрестоматия /Сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 334–337.
18. Цыганков П. А. Теория международных отношений / П. А. Цыганков. – М. : Гардарики, 2007. – 557 с.
19. Carr E. H. The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations. L., 1946. – 275p.
20. Frankel J. The Making of Foreign Policy. – London, 1963.
21. Keohane R. O. Neoliberal institutionalism : A perspective on world politics / Keohane R.O. (ed.). // International Institutions and State Power : Essays in International Relations Theory. — Boulder, 1989.
22. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – New York, 1990; Nye J. Soft Power. The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004.
23. Perkins D. The Monroe Doctrine. 1826-1867. – Baltimore, 1933. – 400 p.
24. Pietras J. Decydowanie polityczne. — Warszawa; Krakow, 1998.
25. Rosenau J. Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity / Rosenau J. — Princeton University Press, 1990. — 504 p.
26. Stosunki mezhdunarodove. Praca zbiorova pod redakcija prof.dr.hab. Wodzimerza Malendowskiego I prof. dr.hab.Czesawa Mojsiewiczza. – Wroclaw, 2004. – 280 s.
27. Wallace W. Foreign Policy and Political Process. — London, 1971. – 200 p.

В статье исследуется эволюция научных подходов к объяснению феномена внешней политики. Анализируются определения и дефиниции этой политологической категории, сформированные представителями ведущих исследовательских направлений политологии и международных отношений.

Дается авторское видение внешней политики в контексте модернизационных и глобализационных политических процессов современности.

Ключевые слова: *внешняя политика, государство, национальные интересы, стратегия, международные отношения, сила, сотрудничество.*

The article examines the evolution of scientific approaches to the explanation of the phenomenon of foreign policy. Examines definitions and definitions of this political category, formed by representatives of the leading research areas of political science and international relations. Given the author's vision of foreign policy in the context of modernization and globalization political processes of modernity.

Keywords: *foreign policy, state, national interests, strategy, international relations, power, cooperation.*

Мазур Оксана Геннадіївна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.